

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТЕРОРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ БЕЗПЕКИ

Постановка проблеми. Протягом всієї історії свого існування людство стикалося з проблемами війни та миру, екології та продовольства, соціальними, економічними, релігійними конфліктами тощо. Терористичні акти з кожним роком стають більш організованішими і жорстокішими з використанням найсучаснішої техніки, зброї, новітніх інформаційно-комунікаційних технологій та засобів масової інформації.

Особливого розмаху це явище досягло наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Жорстокі за своїм проявом терористичні акти отримують широкий резонанс у всьому світі, викликаючи не тільки справедливе обурення громадськості, а й серйозне побоювання за мир і безпеку на планеті. Тероризм порушує систему правового захисту людини, завдає величезної шкоди стабільності світової спільноти, державним інтересам і, зокрема, престижу правоохоронної системи.

За своєю суттю тероризм – явище, засноване на використанні інформаційно-психологічних технологій, здатних масово викликати віртуальний страх.

Прояви тероризму можуть призводити до масових людських жертв, руйнування духовних, матеріальних, культурних цінностей, які неможливо відтворити. Крім того, тероризм сіє антагонізм між державами, провокує війни, породжує ненависть і недовіру між соціальними і національними групами.

Варто зауважити, що тероризм з'являється там, де суспільство переживає глибокі кризи, в першу чергу, кризу ідеології і державно-правової системи. В такому суспільстві з'являються різні опозиційні групи – політичні, соціальні, національні, релігійні – які ставлять під сумнів законність державної влади. Тероризм має тенденцію до зростання саме в перехідні етапи життя суспільства і набуває особливої гостроти в період соціальних конфліктів, які мають політичні, економічні, національні, релігійні корені. Терористи використовують будь-яку форму конфлікту, тому що вона створює сприятливі умови для досягнення ними своїх цілей шляхом здійснення злочинів.

Особливої уваги заслуговують і психологічні аспекти проблеми тероризму. Їх аналіз необхідний для пояснення не тільки конкретного терористичного акту і його причин, але і всього явища тероризму загалом. Знання психології тероризму дозволяють зрозуміти – від кого можна чекати відповідних дій, що являє собою терорист як особистість, як попередити і розслідувати злочини, пов'язані з терором, як притягувати до відповідальності винних. Основу психологічного пізнання тероризму складає аналіз мотивів цього злочину.

Багато дослідників убачають, що вагому роль в проблемі тероризму відіграє інформаційно-психологічна складова, оскільки головною його метою є організування громадської паніки або провокування масового ірраціонального жаху. Сучасний тероризм науковці розглядають як спосіб інформаційно-психологічного впливу з метою управління соціумом через превентивне залякування та досягнення соціально-політичних і економічних цілей.

Однак чим більш очевидною постає ця проблема, тим більшою кількістю міфів і непорозумінь вона оточена. Тому автори вважають тему наукової статті актуальною та такою, що потребує детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що сучасний тероризм кардинально перетворюється в новий вид глобальної війни [1].

Ефективними посередниками для тероризму виступають сучасні ЗМІ з їх несамовитою гонитвою за сенсаціями і моторошними репортажами.

Аналіз наукової літератури та міжнародних документів деяких країн показує, що сучасному тероризму властиві чотири характерні ознаки:

- по-перше, тероризм полягає у використанні крайніх форм насильства або в погрозі таким насильством;
- по-друге, цілі терористичного акту виходять за межі завданого ним руйнування, заподіяння тілесних ушкоджень, смерті;
- по-третє, цілі терористичного акту досягаються шляхом психологічного впливу на осіб, які не є безпосередніми жертвами насильства;
- по-четверте, жертви тероризму обираються більше за їх символічним, чим дійсним значенням [2].

Серед дослідників, які займалися вивченням тероризму в умовах глобалізації, розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та зростання ролі засобів масової інформації в житті суспільства, слід зазначити Д. Белла, Ж. Бодріяра, Е. Гіденса, М. Кастельса, Е. Тоффлера, Ф. Фукуяму, С. Хантінгтона, Б. Хофмана, А. Шміда та ін.

Існує чимала кількість праць вітчизняних вчених, які зробили свій внесок у дослідження цієї тематики. Серед них: О. Гриценко, О. Зернецька, В. Іванова, Є. Макаренко, М. Ожеван, Т. Петрів, Г. Почепцов, А. Чічановський, В. Шкляр тощо.

Проте напрацювання цих науковців не відображають повною мірою інформаційно-психологічні аспекти тероризму.

Метою статті є розкриття суті інформаційно-психологічних аспектів тероризму в контексті філософії безпеки.

Об'єктом дослідження є тероризм як небезпечне кримінальне явище.

Предметом дослідження є інформаційно-психологічні аспекти сучасного тероризму.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що автори не ставили за мету дослідження типів і форм сучасного тероризму, не проводили їх класифікацію. Стаття присвячена дослідженню безпосередньо інформаційно-психологічних аспектів тероризму.

Очевидно, що для дослідження психології тероризму, попередньо необхідно дати чіткі визначення понять «терор» і «тероризм».

Оскільки ці поняття за своїм змістом відображають ті чи інші ступені та масштаби насильницьких дій, досить часто їх ототожнюють як слова-синоніми, що в окремих випадках викликає нерозв'язні протиріччя.

Загальновідомо, що термін «терор» походить від латинського слова «terror», яке означає «страх», «жах».

У словнику іншомовних слів «терор» визначається як розправа з політичними противниками шляхом насильства [3].

Терор зазвичай пов'язують з діяльністю державної влади в певні періоди існування держави. Проте це не означає, що окрім державної влади ніякі інші сили не можуть усюди насаджувати терор, навіюючи страх і жах не лише політичним противникам, а практично всім і кожному.

Поняття «терор» представляє собою акції масового фізичного, психологічного, ідеологічного насилля, що здійснюється суспільно-політичними структурами з необмеженою владою, над соціальним контингентом, що знаходиться у сфері їх діяльності.

Характерною рисою терору є масовість насилля, тобто попадання під його вплив великої кількості людей при реальній можливості поширення впливу на ще більш невизначене велике коло осіб.

Втрата безпеки в масовій свідомості набуває хронічного характеру і веде до порушення психічного і фізичного здоров'я.

Інша справа тероризм, який ніколи не мав і не має жодних міцних коренів у суспільному середовищі і нічий інтереси, крім власних інтересів самих членів терористичних угруповань, він не відображає.

Тероризм (англ. *terrorism*) – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей, або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [4].

Тероризм має низку характерних ознак, які відрізняють його від терору.

По-перше, тероризм – це одноразовий акт або серія аналогічних актів у той час, коли терор носить тотальний, масовий, безперервний характер.

По-друге, суб'єкти тероризму, на відміну від суб'єктів терору, ніяких офіційно встановлених владних повноважень не мають.

По-третє, суб'єкти терору – це суспільно-політичні структури, які мають необмежену владу над населенням, а суб'єкти тероризму – фізичні осудні особи, які досягли віку кримінальної відповідальності.

По-четверте, суб'єкти терору здійснюють залякування населення з метою його спонукання до певної поведінки, тоді як суб'єкти тероризму здійснюють залякування населення з метою спонукання до певної поведінки влади, міжнародної організації, фізичної чи юридичної особи або групи осіб.

По-п'яте, терор – це соціально-політичний фактор дійсності, а тероризм – кримінально злочинна дія [5].

Синонімами для поняття «терор» є «політика терору», «масовий терор», «тотальний терор».

Синонімами для поняття «тероризм» є «терористичний акт», «злочин терористичної спрямованості», «терористичний злочин», «терористична діяльність».

Особливістю сучасного тероризму є активне використання інформаційно-психологічного впливу як важливого елементу маніпулювання свідомістю і поведінкою людей з використанням можливостей глобальних комунікацій.

Отже, можна зробити висновок про те, що «терор» і «тероризм» – різні поняття, основна їх відмінність полягає в тому, хто є суб'єктом, а хто – об'єктом.

Для терору суб'єктом є держава, а об'єктом громадяни; для тероризму навпаки. Терор – це політика сильного щодо слабкого (оскільки держава об'єктивно сильніша за своїх громадян), а тероризм – політика слабкого щодо сильного.

Терор спрямований на збереження існуючого політичного становища, а тероризм ставить собі за мету будь-які зміни політичної ситуації.

Терористична діяльність як психологічна технологія дозволяє знайти особливий «обхідний» шлях: людина не стає багатшою, освіченішою, не знаходить собі гідну роботу, але отримує владу над багатшими, обізнаними й успішними людьми, ніж вона.

Можливість успішно задовольняти будь-які різнорівневі потреби людини перетворює технології тероризму в унікальний спосіб досягнення своїх цілей, що надає тероризму його суб'єктивну привабливість, яка виступає важливим напрямком психологічного дослідження феномену тероризму.

Терористична діяльність є складною, ієрархічно побудованою, багатофункціональною й динамічною системою, яка має свою зовнішню психологічну структуру. Психологічний аналіз діяльності передбачає визначення в ній основних структурних компонентів і встановлення характеру зв'язку між ними. До них відноситься мотив, мета, дії, способи, умови, операції, видатки, результат діяльності і зворотний зв'язок.

Центральною ланкою в цьому ланцюжку є мотив – внутрішнє психологічне джерело, яке спонукає людину до діяльності й одночасно надає їй розумний особистісний сенс (заради чого вона здійснюється).

Виокремлюють такі мотиви терористичної діяльності: 1) самоствердження; 2) самоідентифікація; 3) молодіжна романтика і героїзм; 4) надання своїй діяльності особливої значущості; 5) подолання відчуження, конформізму, стандартизації, маргінальності, пересичення і т. п. Іноді сюди домішуються і корисливі мотиви, які можуть витіснити ідейні або переплітатися з ними. Основним мотивом вважається «ідейний абсолютизм», «залізні» переконання у володінні єдиною, вищою, остаточною істиною, унікальним рецептом порятунку свого народу, групи або навіть людства [6].

Формування мотиву передбачає уявну постановку певної мети. Під метою розуміється уявне чи образне уявлення кінцевого або проміжного результату діяльності, як системи змінюючих одна одну дій.

Відомо, що виконання однієї й тієї ж дії можна здійснювати різними способами. Способи терористичної діяльності різноманітні та залежать від обраного об'єкта, від можливостей терориста з урахуванням обраної мети та доступності відповідних знарядь, від конкретної ситуації, в якій змушений діяти суб'єкт терористичної діяльності.

Реалізація будь-якої дії здійснюється в контексті деяких об'єктивних і суб'єктивних причин, що мають відношення до досягнення поставленої мети. Вони називаються умовами реалізації мети, які можуть бути сприятливими або несприятливими з точки зору суб'єкта.

Конкретний спосіб дії, що залежить від умов діяльності, називається операцією. Успішність досягнення мети буде залежати від того, наскільки добре і повно суб'єкт орієнтується у відповідних умовах і наскільки адекватні обрані ним способи дії – операції.

До конкретної ситуації вибираються відповідні засоби, які в широкому розумінні представляють все, що служить досягненню мети. Всі видатки терористичної діяльності можна розділити на дві групи: засоби матеріального впливу (зброя, вибухові та отруйні речовини тощо) і засоби нематеріального впливу (погрози, попередження про нібито підготовку вибухів, вбивств та інших акцій, залякування, наведення страху та інші форми морально-психологічного впливу).

Результат діяльності – це сам факт повного або часткового задоволення вихідної потреби терориста. Зворотним зв'язком є постійний потік інформації, що йде до терориста від об'єкта діяльності та інших її компонентів. Він показує, наскільки вичерпана первісна мотивація. Якщо цього не відбувається, то діяльність може бути продовжена.

Основними елементами діяльності терористів і «ключовими методами» є терористичні акти, що здійснюють терористи, які діляться на ініціаторів, організаторів і виконавців.

Організатор теракту – це найбільш небезпечна категорія терористів. Для організаторів терактів більше підходять слова-характеристики типу: грамотні, досвідчені, заможні, багаті, які прагнуть до влади, до безроздільного контролю над людьми і матеріальними цінностями, до переділу світу. На відміну від терористів-виконавців, які прагнуть до самопожертви, вони орієнтовані на благополучне продовження земного життя; піклуються про сім'ю, планують майбутнє своїх дітей; потребують нащадків як хранителів їхньої слави.

Дії терористів розраховані не тільки на заподіяння матеріальних збитків і загрози життю і здоров'ю людей, а й на інформаційно-психологічний шок, вплив якого на великі маси людей створює сприятливу обстановку для досягнення терористами своїх цілей. З позиції терору недоцільно вирізати ціле село в горах або міський район, якщо про це ніхто не дізнається або такий теракт визнають стихійним лихом. Але жорстоко вбити одну людину перед десятками телекамер, з трансляцією на весь світ, з вигуком вимог і погроз – це вже якісно підготовлений теракт.

Одночасно терористи враховують особливості інформаційної епохи, пов'язаної з існуванням глобальних ЗМІ, готових оперативно висвітлювати «терористичні сенсації» і здатних за допомогою певних коментарів до подій ефективно впливати на громадську думку в будь-якій країні світу. Сьогодні однозначно можна назвати однією з

найважливіших ту роль, яку відіграє телебачення, радіо, періодичні друковані видання, Інтернет щодо впливу на громадську думку, мораль, світогляд. В епоху інформаційного буму, здатність доносити будь-які відомості до мільярдів людей за секунди робить ЗМІ унікальними механізмами інформаційно-психологічного впливу на населення. Цей вплив стає ще більш масованим, глибоким і ефективним, якщо ЗМІ знаходяться «в руках» професіоналів, які володіють пером і словом, вміло поєднують в процесі контакту зі своєю аудиторією раціональну та емоційну складові представленої інформації. У цій ситуації остання сприймається не тільки на рівні свідомості, а й на більш тонкому, глибинному, психологічному підсвідомому рівні, що гарантує найповніше її засвоєння і тривалий вплив на світосприйняття і вчинки людини. Сьогодні засоби комунікації, які оперують, трансформують, дозують інформацію, є головним інструментом інформаційно-психологічного впливу в сучасному суспільстві [7].

Висновки. Тероризм – явище складне, динамічне та багатопланове. Він має багато різновидностей і форм, набув глобального характеру і все більше загрожує безпеці багатьох країн, чинить сильний психологічний тиск на їх громадян, завдає великих політичних, економічних, моральних збитків, забирає все більше життів ні в чому не винних людей. Виникненню тероризму сприяють певні причини і умови суспільного життя. Їх виявлення і дослідження розкриває природу тероризму, пояснює його походження, показує, що сприяє, а що протидіє його зростанню. Крім того, аналіз таких причин і умов має практичний сенс для вирішення конкретних конфліктних ситуацій, діагностики і попередження терористичних актів, розроблення стратегії і тактики боротьби з тероризмом.

Сучасний тероризм – це масштабне антисоціальне явище, що охоплює всі сфери суспільних відносин та впливає на механізми геополітичних трансформацій [8].

Оскільки тероризм породжується багатьма соціальними, політичними, психологічними, економічними, історичними та іншими причинами, то і боротьба з ним є виключно складним завданням.

Боротьба з тероризмом має бути насамперед націлена на створення системи знань, навичок та умінь у протидії цьому явищу. А знання інформаційно-психологічних аспектів тероризму дозволить своєчасно виявляти терористичні загрози, визначати та аналізувати причини їх виникнення, з'ясувати проблеми, сутність і тенденції тероризму, прогнозувати терористичну активність з визначенням можливих суб'єктів, впроваджувати ефективні засоби боротьби з цим явищем та попереджати і присікати терористичні акти.

Список використаних джерел

1. Терроризм в современном мире / под ред. В. Л. Шульца ; Центр исследований проблем безопасности РАН. – 2-е изд. – М. : Наука, 2011. – С. 10.
2. Современный политический экстремизм: понятие, истоки, причины, идеология, проблемы, организация, практика, профилактика и противодействие / рук. авт. кол. Дибирова Н. З., Сафаралиев Г. К. – Махачкала, 2009. – 640 с.
3. Словник іншомовних слів / за ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. – К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1974. – 865 с.
4. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.
5. Терроризм: определения и сущность : монография / [А. В. Коростыленко, Б. Д. Леонов, И. Н. Рыжов и др.] ; под. общ. ред. В. В. Крутова, И. И. Мусиенко, В. А. Глушкова. – К. : Центр уч.-науч. и науч.-практ. изданий НА СБ Украины, 2014. – 192 с.
6. Витюк В. В. «Левый» терроризм на западе: история и современность / В. В. Витюк, С. А. Эфиров. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
7. Электронные СМИ и терроризм / И. Панарин – 04.01.2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : panarin.com/smi/80-smi-i-terrorizm.html.

8. Базові концепти антитерористичної безпеки : монографія / І. М. Рижов. – Київ : Нац. акад. СБУ, 2016. – 328 с.

Аннотація. В статті розглядаються причини виникнення тероризма, еволюція і сутність цього феномена. Розкриваються особливості сучасного тероризма і досліджуються його інформаційно-психологічні аспекти в контексті філософії безпеки.

Ключевые слова: угрозы, террор, терроризм, информационно-психологические аспекты, безопасность.

phenomenon. The peculiar features of modern terrorism and its informational and psychological aspects in the context of security philosophy are studied.

Key words: threats, terror, terrorism, information and psychological aspects of terrorism, security.